

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІКИ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 371.3 : 379.8

С.О. Рабійчук,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»*

Універсальна категорія, за допомогою якої обґрунтовується процес особистісного становлення і розвитку, є поняття соціалізація. Вона визначається як процес становлення людського індивіда через формування в нього конкретних, соціально-історичних якостей у результаті предметно - діяльного освоєння їм певної системи загальних форм культури даного суспільства, за допомогою яких людина входить в суспільство через свою діяльність.

Якоюсь мірою таке визначення соціалізації дає можливість реально представити становлення особистості в єдності об'єктивних зовнішніх факторів і характеристик її духовного світу - як діяльне оволодіння людиною культурою. Іншими словами, основне протиріччя особистісного становлення проявляється і частково вирішується в діяльності індивіда за освоєнням культури, де воно вирішується шляхом гармонізації соціально-загального і індивідуально-особливого [3].

Деякі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у працях: філософських теоріях вільного часу як фактору формування розвитку особистості (Л. О. Аза, В. А. Артемов, Г. П. Орлов, В. М. Піча, Е. В. Соколов), концепціях формування культури особистості (Ю. Л. Афанасьєв, І. А. Зязюн, М. С. Каган, Н. Б. Крилова, В. О. Кудін).

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблеми проведення вільного часу підлітками процес їх соціалізації та індивідуалізації є недостатньо дослідженим.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні явищ соціалізації та індивідуалізації особистості підлітка як проблеми педагогіки дозвіллевої діяльності.

Однак категорія "освоєння" виражає, переважно, один вектор особистісного розвитку - соціалізацію, що розуміє як засвоєння індивідом норм, цінностей, соціальних ролей і т. ін. І навіть розширене тлумачення цього явища шляхом включення в нього індивідуальних аспектів людської життєдіяльності не в змозі об'єктивно відбити всю складність проблем, що виникають в системі "соціальне середовище - індивід". Роз'єднання цілісного процесу соціальної інтеграції та індивідуалізації збіднює і спрощує особистісне становлення. У цьому випадку соціальне розглядається як предметно - фіксоване "тут і тепер" і впливає на особистість в цьому разі зовнішнє середовище, а

індивідуальне - як побічний результат цього впливу [3].

Відповідно до такого підходу у вітчизняній літературі до проблем формування особистості склався стереотип розуміння людини як безпосереднього результату певного соціального середовища. Цей стереотип привів до спрощеного розуміння соціального середовища, з якого виключався її історико-культурний потенціал, представлений результатами культурної діяльності попередніх поколінь. Він теоретично обґрунтував перевагу суспільного над індивідуальним, що на практиці привело до недооцінки індивідуально-особистісного, творчого, приниження людської індивідуальності.

Інший полюс становлення особистості - її індивідуалізація - представлено, в основному, роботами, що розкривають суть і зміст процесу самореалізації людини. У рамках цієї дослідницької парадигми акцентується цінність індивідуально-особистісного начала; загальне і індивідуально-особливе розглядаються в взаємозв'язки, що забезпечує повноту розкриття індивідуально-особливого в контексті соціально-загального.

У педагогіці концепція індивідуалізації особистості знайшла своє вираження в принципі індивідуального підходу, що передбачає формування і реалізацію суб'єктивності, творчої активності особистості в процесі засвоєння загальних норм і способів діяльності. Загальнозначущі способи діяльності, акумульовані у формах культури, стають способами діяльності індивідів за умови їхньої відповідності індивідуально-психологічним структурам особистості. У такому випадку зустрічна активність особистості здобуває характер творчості.

Соціальна інтеграція та індивідуалізація особистості - це два полюса єдиного процесу життєвого становлення, які визначають динаміку і драматизм особистісного розвитку і відбивають діалектику об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього, соціально-загального і індивідуально-особливого. Однак того що змінилася соціокультурна ситуація, з одного боку, істотно модифікувала зміст і форми соціальної інтеграції та індивідуалізації підлітків і молоді, з іншого боку, девальвувала в теоретичному і прикладному аспекті результати багатьох досліджень, виконаних у попередній історичний період [1].

У цьому зв'язку стає актуальним вивчення проблем соціальної інтеграції та індивідуалізації в інших соціокультурних умовах. Необхідно виявити той зріз розглянутої проблеми, де об'єктивні і суб'єктивні умови формування особистості підлітка з'являються комплексно - як умови та способи включення особистості у діяльне освоєння культури, які можна цілеспрямовано оптимізувати на різних рівнях - інституціональному (соціальний інститут, установа) і особистісному (спосіб життя). Треба також уточнити і наповнити новим змістом категорії, складову суть процесу соціалізації і його основного механізму - діяльного і творчого освоєння підлітками цінностей культури.

У цей час характер, динаміка і зміст індивідуального розвитку підлітка істотно змінилися. При цьому перспективи особистого життя людини порівнюються з перспективами життя суспільства, що привело до подання при другорядному характері індивідуального буття. Окрема людина розглядалася як безлика одиниця суспільства, його безіменний, злившись з масою індивідів, що розчинився в ній. Довгі роки цінність кожної особистості, її неповторного особистого життя не тільки не була усвідомлено, але й активно нівелювалася. Поняття "особистість" наповнялось тільки соціально-типовими характеристиками людини, його відношенням до блага суспільства, суспільним цілям і цінностям.

Розмаїтість суспільства, його багатство - це, насамперед вклад у складову сукупність індивідуальностей. Суспільство, що складається із різноманіття індивідуальностей, а не уніфікованих індивідів, є в порівнянні з безособовим, заперечлива індивідуальність.

Сучасна індивідуалізація породжує прагнення людей до вільного, самостійного і вільного вибору ідей, переконань, смаків, типів культури. Людина має потребу в плюралізмі, його потреби відрізняються різноманіттям. У всіляких сферах життя він відстоює принцип особистої волі та особистої відповідальності, волю вибору і незалежність від будь-яких зовнішніх факторів.

Головними цінностями для нього все частіше стає зміст особистої діяльності, вільне творення свого власного життя. Будь-яка культура фіксує еталони, норми мислення і діяльності людей у соціумі, тим самим вона визначає форми, напрямки, кордони прояву індивідуальності. Людина не може не черпати свої мотиви з матеріальної та духовної культури суспільства, у якому вона живе, не може не виражати в них свою спільність з іншими людьми. Але він інстинктивно або свідомо усе сильніше прагне виразити у них і своє власне неповторне "Я".

Індивідуальність людини проявляється тим яскравіше, чим більше його розвинена здатність взаємодіяти з іншими, розуміти неоднозначність дії, протистояти шаблону, стереотипу поведінки.

Ця здатність проявляється у всіх ситуаціях, коли потрібно надходити довільно - ставити самому цілі і знаходити способи її досягнення. Люди, що живуть в один історичний час, повинні засвоїти певні норми і правила відносин. Ця причетність до загального породжує типовість у прояві індивідуальності.

Однак прагнення до індивідуалізації супроводжується цілим рядом негативних тенденцій, що проявляються як в індивідуальній, так і у соціальній площині. Це викликано декількома обставинами. Як відомо, сьогодні різко зросли темпи соціальних зв'язків, соціальні зв'язки гублять стійкість, визначеність: для сучасної людини усе більше типовим стає такий життєвий шлях, у ході якого він не в змозі однозначно ідентифікувати себе з якою-небудь певною групою суспільства. Ці процеси збільшуються впливом масової культури, що розмиває ідентифікаційні критерії в суспільстві. Масова культура, що відрізняється легкістю засвоєння своїх образів, представляє сурогат справжньої духовної культури. Вона орієнтується на засвоєння, робить його самоціллю, сприяє деформації моралі, росту егоїстичних тенденцій. Масова культура акцентує такі ціннісні риси як індивідуалізм, комерціалізацію, гедонізм, відмова від основних моральних життєвих орієнтирів. Все це веде до руйнування традиційних установок і викликає глобальні зміни, що відбуваються в сфері особистісних цінностей. Кінцевий продукт цієї культури - стандартизована масова людина, що втратила самостійність, бажання бути індивідуальністю. При цьому підростає покоління сильніше піддається впливу масової культури.

Серед факторів, що спонтанно впливають на молоду людину і багато в чому визначальну його соціалізацію, варто виділити молодіжні групи, норми і цінності які він розділяє. Ослаблення передачі соціального досвіду від батьків до дітей, завжди приводить до посилення соціалізації між поколіннями. Якщо не передано загальнокультурне багатство, на його місце приходять такі шари соціального життя, які загрожують антисоціальним поведінкам. Сьогодні доводиться констатувати скорочення в підлітків і молоді можливостей прояву індивідуальності та творчого розвитку особистості. Щоб реалізувати себе як особистість молоді варто шукати нетрадиційні, альтернативні форми освоєння соціальної активності. У результаті "пробуксовки" основних механізмів соціалізації молоді, гіпертрофується роль і значення інститутів ровесників, що тимчасово приймає на себе ряд функцій інших інститутів, що соціалізують, і насамперед школи і сім'ї. Неформальні молодіжні об'єднання відіграють роль своєрідної адаптаційної ланки, за допомогою якої молодь знаходить прийнятний для себе спосіб життя та стиль спілкування.

Одним з визначальних елементів мікросередовища, у якому формується

особистість підлітка, є сім'я. Батьківська турбота проявляється в основному в тому, щоб одягти, нагодувати, улаштувати в престижну школу, тобто турбота демонструється лише на споживчому рівні. У цілому в дорослому соціумі відсутні ефективно діючі ґрати моральних норм, установлювані дорослим суспільством стосовно підростаючого покоління. Негативний мікроклімат у багатьох сім'ях, у системі формальних і неформальних відносин з світом дорослих обумовлює виникнення відчуженості, брутальності, ворожості певної частини підлітків, прагнення робити все на зло, всупереч волі навколишніх, що створює об'єктивні передумови для прояву агресивності, демонстративно руйнівних дій. Інтенсивний розвиток самосвідомості приводить до того, що дитина в підлітковому віці знаходить протиріччя не тільки в навколишньому світі, але і у власному поданні про самого себе.

Сучасний підліток живе у світі, складному по своєму змісту та тенденціям соціалізації, індивідуалізації, умовам формування та прояву творчих здібностей. Підлітки більше інших вікових груп страждають від нестабільності соціальної, економічної, моральної обстановки в країні, втративши необхідну орієнтацію в цінностях та ідеалах. При особливо несприятливих умовах часто виникає "синдром неуспішної особистості", що блокує формування індивідуальності дитини. Гармонізувати властивості особистості підліток може тільки через зміну відносини, через зміну системи оцінок, якій піддають його дорослі. Нове покоління вчиться робити гроші в умовах "дикого" ринку, разом з ринковим способом життя в його гіршому варіанті, вбирає в себе всі властиві йому риси: агресивність, моральний нігілізм, презирство до творчої праці. Поводження стає імпульсивним, залежним від ситуації та дії групи, до якої належить підліток. Він не може контролювати вплив ситуації і стає залежним від її, що веде до збільшення ступеня довіри до лідерів і влучення під їхню владу, до розчинення в групі. Здатність протистояти таким впливам визначається моральною стійкістю особистості, тим втриманням ціннісних орієнтацій, що забезпечує достатній рівень самоконтролю і самокритичності в будь-яких умовах.

Індивідуальність, автономність людини досить відносна, тому що вона може реалізуватися тільки завдяки включенню в життя, і головна проблема полягає в моральній деформації особистості, що викривляє потреби і мотиви, робить неадекватну оцінку своїх дій і людських цінностей. Для багатьох підлітків характерна нерозвиненість моральних вподобань, споживча орієнтація, емоційна брутальність, агресивний спосіб самоствердження, що зв'язано, зокрема, з підвищеною сугестивністю, наслідування. Потік насильства в ЗМІ провокує агресивні форми поведінки підлітка, роблячи його дорослим у

власних очах. Це проявляється і у бажанні зайняти певне місце в референтній групі, добитися в такий спосіб визнання і самоствердження.

При цьому референтними групами для частини підлітків стають різні компанії з асоціальною спрямованістю. У фазі адаптації до референтної групи ровесників потреба "бути таким як референтна особа" задовольняється виконанням тих вимог, які диктує група. Потреба якимось виділитися у фазі індивідуалізації задовольняється засобами і умовами, виробленими в провідному типі взаємин дитина-одноліток. Засоби та умови індивідуалізації переносяться в область взаємин з дорослими, які, у свою чергу, демонструють певні санкції. У випадку неприйняття значимим дорослим пропонуваного підлітком засобів і умов його індивідуалізації виникає дисгармонія взаємовідносин, що веде до різних конфліктів. У результаті індивідуалізації підліток, відстоюючи свої права, погляди, принципи, умови самореалізації, починає виступати в гіпертрофованій ролі дорослого.

У підлітковому віці процес соціалізації опосередковується активністю самореалізації індивіда в суспільстві однолітків. Впливаючи на інших людей, підліток не тільки прагне вивчити ту або іншу норму, скільки практично, дієво втілити цю норму в своїх вчинках здійснити її в якості повноцінного соціального суб'єкта, реалізуючи дорослу роль. Для підлітка освоєння соціальних норм здійснюється не заради освоєння як такого, а для того, щоб підліток зміг заявити про себе як про особистість, почувати себе повноправним леном суспільства, тобто реалізує потребу бути особистістю. Доросле суспільство часом не знає, як знайти прийнятні форми визнання. Світ дорослих бачить у світі дитинства свою проекцію. Обмеження, які підліток переживає на шляху втілення своєї індивідуальності, пов'язані з тим, що все життя людини опосередковане присутністю в його індивідуальному житті других людей, що вже створили власні знакові системи для організації життя. Ці системи структурують всі складові життя, включаючи та поняття людини, "Я-концепцію".

Поняття нормальності в цьому просторі соціальних відносин задає ступінь волі для здійснення індивідуальної активності. Чим яскравіше буде розвиватися індивідуальність особистості, тим складніше будуть відбуватися її відносини з людьми, і тим більше буде зростати її соціальна активність.

Таким чином, процеси соціалізації та індивідуалізації необхідні для становлення повноцінної особистості, однак їх єдність суперечливо проявляється у вигляді протилежних ціннісних орієнтацій, поведінкових стремлень. Соціалізація заснована на процесі взаємодії, припускає обмін ролями, думками, засвоєння соціального досвіду, об'єднання в

спільність. Індивідуальність вимагає відокремлення, виділення.

Підлітковий вік – це якісно новий етап у формуванні особистості, розвитку креативних здібностей особистості. У підлітка чітко виявляється прагнення до самореалізації, самоствердження і визнання, що продиктовано віковою специфікою та соціально-психологічними умовами розвитку. Фізичний і психічний розвиток підлітка впливає на формування індивідуальних особливостей підлітка.

Отже, в процесі дослідження проблеми обґрунтовано процес соціалізації та індивідуалізації особистості підлітка як проблеми педагогіки дозвілєвої діяльності. Вирішальною умовою індивідуалізації підлітка є його соціальний розвиток, тісно пов'язаний зі зміною його положення в значимих групах спілкування. У процесі соціалізації формуються особисті переконання та ідеали, складаються певні внутрішні позиції, які проявляється в характері відносин, самооцінці, способах творчого самовираження. Невідповідність

особистісних потенціалів підлітка і доступних йому форм соціальних зв'язків і видів діяльності суперечливо позначається на формуванні індивідуальності, розвитку його творчих здібностей.

Подальшими напрямами дослідження ми вважаємо детальне дослідження процесу підліткової соціалізації в умовах сучасного навчально-виховного процесу, а також розробка новітніх форм та методів дозвілєвої діяльності.

Список використаної літератури

1. Ведин, И. Теорема личности. - М. , Молодая гвардия, 1988. – 354 с.
2. Культура досуга / Под ред. В. М. Пича, И. В. Бестужева-Лада и др. – К. : КДУ, 1990. – 240 с.
3. Москаленко, В. В. Культура і діяльність як фактори соціалізації: дис. ... канд. філос. наук ; / В. В. Москаенко – К. : 1988. – 182 с
4. Романова, О. С. Досуговая деятельность подростков как средство их социализации : автореф. дис. ... канд. пед. наук. / О. С. Романова – М., 2004. – 20 с.